

S

Saun (mdEM *ban'a* – vene laen).

Sauna üldilme, sellega seotud terminoloogia ning funktsioonid perekonnatavandis ja usundis, samuti rahvaluuletekstid viitavad sellele, et saun on olnud inimeste elupaik. Saun on seotud *saunaema Ban'ava ja tema mehe Ban'at'aga ning ka mitmete kurjade vaimudega. Pärast saunaskäiku jäeti alati vett järele ka saunaemale ja tema lastele: temagi vihtles ja pesi ennast. Selle tava järgimata jätmisel võis Ban'ava perekonda kahjustada.

Tihti sünnitati saunas, muuhulgas ka seetõttu, et seal oli võimalik hoiduda kurja silma ja demonlike jõudude eest (ema ja laps olid sel ajal kaetamisele vastuvõtlikud). Kaitseks nõidade vastu toodi sauna kirves ja nuga. Arvati, et pärast sünnitust viibivad ema ja laps "ebapuhaste vaimude" mõju all, ja usuti, et kui sauna kolm korda kütta, siis laps ei sure. Kohustuslik oli sünnitanut saunas kuni kolm korda pesta. Enne saunast väljumist korraldati palvus saunaema, sünnituste kaitsja Ban'ava auks.

Mokšad ja ersad korraldasid suurel neljapäeval saunas palvuse, mille käigus paluti Ban'avalt endale tervist. Gorodištše kandi Kardaflei küla ersadel oli vaikselt nädalal kombeks kolm korda saunas käia. Esimene saun ehk *kiknai* köeti suurel kolmapäeval. Igauks püüdis võimalikult kiiresti riidest lahti võtta ning sõnadega *ki-ki* (siit ka nimetus *kiknai*) joosta külma vee juurde ja kallata end sellega üle. Teine ehk esivanemate saun köeti suurel reedel. Saunaskäigu alguses kutsuti kohale surnute

vaimud (nende jaoks olid varutud vesi ja viht). Kolmanda ehk tütarlaste sauna (*teiter'en'ban'a*) kütsid vaikselt laupäeval tütarlapsed – saunas aga käisid kõik.

Ka pulmakombed olid saunaga seotud. Mõnel pool veetis pruut enne pulmi mitu päeva saunas, itkedes taga neiupõlve, jättes hüvasti sõbrannade ja isakoduga. Sugulased töid talle kostiks tavandiputru. Nii ersa kui ka mokša pulmakombestikku kuulus pruudi rituaalne pesemine saunas. Pruut läks oma viimasesse neiusauna ilma peakatteta, teda saatis hulk sõbrannasid. Saunas püüti näiteks ennustada ka peigmehe iseloomu (kui vesi kerise peal susises, oli tulevane raske iseloomuga). Pärast laulatust vahetati paljudes mokša külades tütarlapse peakate abielunaise oma vastu just saunas. Pulmade järel köeti pruudisaun (mdM *r'vân'ân'ban'a*), kus noorik pidi vihtlema ämma ja teisi lähedasi sugulasi.

Spetsiaalne saun köeti hauakaevajatele. Mälestamise ajal toodi saunanurka pudrupott.

Saun on olnud läbi aegade ravimiskoht. Haiget viheldi kolm korda – vihtlemisvett toodi kolmest allikast, vette asetati kolme saunakerise kive, viht tehti kolme kase okstest. Saun on olnud ka *ennustamise, nõidumise ja armumaagia läbiviimise koht: sõnamaagiat kasutades võis näiteks noormeest järel käima panna.

Kirjandus: Jevsevjev, M. E. 1966. *Izbrannõje trudõ*, 5. *Mordovskaja svadba*. Saransk.

Saunaema (mdEM *Ban'ava*; *Ban'azorava*; *ban'a* 'saun', *azor* + *ava* 'perenaine, valitseja').

Ban'ava oli sauna, tervise ja sünnituste kaitsja. Saunaema mees on noor ja väikest kasvu mdEM *Ban'at'a* (*at'a* 'mees, vanamees'). *Ban'ava* elab koos lastega saunalava all. Tavaliselt saunaema ennast ei näita, kuid mõnikord ilmub ta väikese noore alasti naisterahvana, kes istub laval ja kammib pikki heledaid juukseid. *Ban'ava* võib teha nii head kui halba. Ta ei salli hiliseid saunalisi ja võib neid kolinaga ehmatada, surnuks vihelda või lämmatada, sulgedes suitsuakna. Saunakütmise eel palvetati, sauna minnes löödi risti ette, et kaitsta ennast saunaema raevu eest ning et ta lapsed ei segaks saunaskäiku. *Ban'ava* peseb

ennast pärast teisi saunalisi, sellepärast jäeti talle vett, seepi ja viht. Vastasel juhul võis ta pilduda asjad saunas laiali, mürgitada vinguga järgmisi saunalisi jne. Maal on siiani kombeks tänada saunaema sauna eest ja paluda talt tervist.

Ban'ava abistas sünnitajaid. Pärast sünnitust valmistati tema auks rituaalset putru ja asetati see saunanurka. Soosingu tagamiseks toodi talle ka pidudelt pannkooke ja peielaualt putru.

Pruut pöördus enne rituaalset pruudisauna itkedes *Ban'ava* poole, paludes end aurutada ning katta suitsu ja tuhaga, andmaks märku, et ta on oma neiu põlvega hüvasti jätnud. Mokša noorik ohverdas pulma teisel päeval saunaemale lava alla raha, lõuendit või soola.

Saunaema abi kasutati ennustamisel – näiteks jõulude (s.t “vana” uue-aasta) keskööl tulevase peigmehe teadasaamiseks. Tüdrukud pistsid käe sauna suitsuaknasse: kui *Ban'ava* puudutas neiu kätt kinnastatud käega, oli loota rikkast peigmeest, kui palja käega, siis vaest.

Seajumal (mdE *Tuvon'paz*; mdE *tuvo* ‘siga’, mdE *paz* ‘jumal’).

Seajumal *Tuvon'paz* assotsieerus maa ja koduloomade viljakust kehastava rituaalse loomaga.

Uue aasta esimesel päeval korraldasid ersad tavaliselt *Tuvon'pazi* auks palvuse, mille eel järgiti mitmeid reegleid: lauda- ja toapõrand kaeti õlgedega, mõnda aega hoiti ohvriks valitud siga toas ja nuumati teda tublisti jne. Palves paluti kaitsta sigu huntide ja taudide eest ning läkitada neile viljakust. Peremees käis seapead kätel kandes koos lastega ümber rituaalse kivi, lauda ja sigala. Ees kõndiv ja seasaba suus hoidev laps puistas isa jalge ette teravilja. Pärast kodust söömaega mattis perenaine sea kõrvad ja kärsa maja esinurga alla, seapea aga pandi läve alla.

Aastavahetusel ja jõulude ajal oli mokšadelgi kombeks tuua lauale viljakust ja küllust sümboliseerivad keedetud seapea ja -jalad. *Tantsukodu (*Kštiman' kud*) peol pühendati seale rituaalne tants (tantsiti pilliloo *Tuva* saatel) ja mäng *Tuvon' panemat* (‘põrsaste väljaajamine’).

Kirjandus: Melnikov, P. I. 1981. *Otšerki mordvõ*. Saransk.

Surm (mdEM *kuloma*).

Surm märkis inimese üleminekut elavate maailmast teis-poolsusesse (mdM *tona ši* 'sõnasõnalt: too või see päev või päike; sealpoolne). Uskumuse järgi kukkus või kustus surma hetkel taevas täht.

Surma kujutati karmi naise või valges riides ätina, kes kisub hinge sõrmedega suu kaudu välja. Sageli ei ole surmal konkreet-set kuju – ta on lihtsalt inetu, õudne, must ning lõikab vikati või mõõgaga sooned läbi. Ersa itkudes (mdE *laišema*, mdM *javsema*) tuleb surm roheline, musta ja valge kiirena ning võtab jalgadest ja kätest jõu. Ka võib jumal lasta kõiega taevast alla hälli ja saata kolm pühakut: üks võtab meeled (mdM *mäl'amt'* 'teadvus, taju'), teine jalgadest jõu ja kolmas hinge. Hing pannakse valges rätiku-s vaskhälli, kaetakse siidist rätikuga ja kantakse pesemiseks kaldale. Pärast viiakse hing Niške juurde, kes otsustab, kuhu see läheb. Surnu hing võis minna taevasse ka juukseid pidi, kui inimene oli olnud maapealses elus vaga. Uskumuste järgi liiguvad surm ja ingel alati koos.

Arvati, et vagad surevad kergelt ja patused (eriti lausujad ja nõiad) raskelt. Viimased said surra ainult siis, kui nad andsid oma oskused kellelegi edasi.

Surma kergendati erinevate toimingutega: nõobiti lahti riided, avati ukсед ja aknad, tõsteti laetalasid (mdM *matka*), et hing saaks väljuda. Suriija hinge lahkumise kergendamiseks valati ka vett, süüdati küünal ja seisti vaikides tema juures, et hinge mitte ehmatada. Ersad määrisid suriija huuled meega, arvates, et ta suu on kibe. Tähtis oli katta suriija nägu õigel ajal rätikuga, sest usuti, et keda tabab suriija viimane pilk, sureb järgmisel aastal. Kohe pärast inimese surma tapeti kana ja tema pead tänavale visates lausuti: "Näe, siin on sulle kana sealpoolseks eluks (mdM *Vaga, teit', saraz tona šisa er'amati*)!"

Et surm majja tagasi ei tuleks, sooritati tõrjemaagilisi toi-minguid (*Surnu).

Vanad ja haiged inimesed valmistusid surmaks suririideid hankides ja pihtides (mdM *soborendaftel'ez' pr'asnon* 'vene sõnast: *soborovanie* – viimne võidmine'). Enne surma jäeti sugulastega hüvasti.

Surma aega püüti teada saada ennustamise abil. Enne jõule ja uut aastat ennustati aknakaunistustele asetatud leivatükide ja juustega – kelle leivatükk või juuksekarv kaob ära, see sureb. Sama tähendus oli pudru ülekeemisel või laulatuse ajal maha kukkunud abielusõrmusel. Ka lindude ja koduloomade ebatavaline käitumine ennustas surma. Ennustajaks võis olla suvaline lind, kes lendas aknast sisse või maja katusel kraaksuv vares. Surmaga seostati kanade imelikku käitumist (lendab välja suitsuaknast, kireb), koerte pikka ulgumist ja külma nina, kassi ukse poole sirutatud käppi ja saba ning õunapuude ja kirsside teistkordset õitsemist. Surmaendeks peeti ka Kudazorava (*Majahaldjas) oigamist (mdM *kuftsema*).

Surma ennustasid järgmised unenäod: hammaste väljalangemine (esihammast – lapse surm), hammaste veritsemine (lähedase sugulase surm), keldri kaevamine, maja ehitamine, kartulipanek, kuke tapmine, valge jänes, pull, välk, noorkuu jne. Mõnikord nähti unes, kuidas surnu (tavaliselt ema või lähedane sugulane) tuli unenägijat endaga kaasa kutsuma. Surma ennustava unenäo nägemise järel pisteti nimetissõrm aknaraamide vahele ja öeldi: “Mingu minu juurest ära (mdM *Katk tui ezdon!*)”

Surma saabumist sai edasi lükata (mdM *šaštoms* ‘edasi lükku-ma’, *targams* ‘vedama, tõmbama’) maagia ja kavalusega: näiteks pidi tapma kuke moodi kireva kana, tema kõri ära põletama ja tuha põllule laiali viskama. Ka muinasjuttudes petab inimene surma oma elu pikendamiseks.

Kirjandus: UPTMN 7: 1. *Erzjanskije pritšitanija-platši* – 1972; 7: 2. *Mokšanskije pritšitanija* – 1979. Saransk; Harva, U. 1952. *Die religiösen Vorstellungen der Mordwinen*. Helsinki.

Surnu, surnukeha (mdM *lovaža*, mdE *kulõts'a*).

Surnu oli vahendajaks jumala ja inimeste vahel. Surnud tulid koju öösel, nad sisenesid tulemaona korstna kaudu või koputasid aknale ja palusid avada uks. Ersad pidasid surnu kaitsjaks Mastorpazi (vt *Maaisa). Surnu auks korraldati pärimuskultuuris spetsiaalseid kombetalitusi, mille abil reguleeriti elavate ja surnute suhteid selles ja teises ilmas. Usuti, et kui inimene sureb pühade ajal (jõulud, lihavõtted), läheb ta hing paradiisi.

Kohe pärast surma suleti surnu silmad, kaeti kinni peegel ja muud peegeldavad asjad (tänapäeval klaasitud fotod, teler). Surnu hing näeb pärast surma kõike majas toimuvat, kuna ta ei siirdu kohe teise ilma, kuid ta ei tohtinud näha oma peegeldust, et mitte ehmuda (mdM *arams sašendõks* 'võib meelde tulla'). Surnu majasviibimise ajal ei võetud isegi magama minnes riideid seljast ega jalatseid jalast. Kuni surnu oli kodus, ei tohtinud ahju kütta – arvati, et tema hing võis ära põleda. Tambovi kubermangu Gorodištše maakonna mokša ja ersa naised läksid keskööl välja ja palusid esiisasid võtta surnu enda juurde.

Surnu pesemis-, riietamis-, itkemis- ja matmiskombed sõltusid surma põhjusest (loomulik surm, vanadussurm, haigus, õnnetus, enesetapp, viinasurm) ning surnu vanusest ja soost. Need kombed tagasid hinge jõudmise teise maailma, kaitsesid elavaid surnuga kokkupuutumise tagajärgede ja surma eest. Surnu pead pesti munaga, sest peajumal Verepazi (mdM) ette ei kõlvanud astuda seebilõhnalisena. Usuti, et kui naine hilines surnupesemisele ja tegi seda hooletult, võis surnu saata haiguse (mdEM *kulõn' saf* – sõnasõnalt: surnult tulnud) – naine võis jääda haigeks või viljatuks, tema lapsed võisid surra.

Surnu riietamisel järgiti kindlaid tavaid: kraabiti vaskmünti noaga; surnu vöö vahele pandi riidetükk teise ilma jaoks; surnu riideid kraabiti noaga, et surnu hing välja pääseks. Surnul paluti oma riideid teistele mitte anda (paljud surnud on paljad). Samal ajal pöörduti palvega peajumal Niškepazi (mdE) poole, et ta annaks surnule teises ilmas hea koha. Pärast surnu riietamist langesid kõik kohalviibijad tema ette põlvile ja puudutasid laubaga põrandat. Mõni surnu riietusesemetest riputati seinale, kus see rippus kuus nädalat pärast tema surma.

Surma korral sooritati kõike vastupidiselt eluajal sooritatule: surnule pandi jalatsid jalga vasakust jalast alustades, surnut kanti ümber kiriku vastupäeva.

Kombe kohaselt ei tulnud surnu majja tühjade kätega. Surnut paluti, et ta annaks osa toodud toidust varem surnutele edasi. Tuuleemal Varmaval paluti ses osas olla Mastorpazi juures vahendajaks. Mõnes kohas loetleti ja näidati surnule kaastoodud asju. Mõnikord surnule "anti" (mdM *maksol'ht'*) hobune, et ta ei peaks teises maailmas jalgsi käima. Uskumuse järgi pidi selline hobune varsti surema.

Normide eiramine võis tuua negatiivseid tagajärgi – surnu võis solvuda (*mdM af parol' mäl'ezonza* 'ei olnud hea meel') ja kahju teha – kahjustada majapidamist, võtta mõne pereliikme kaasa. Tavaliselt nähti surnut/kodukäijat tema enda kujulisena. Surnu külaskäigud piinasid omakseid – nad kartsid tema ilmumist, nukrutesid, neil tekkisid psüühikahäired. Surnu tõrjumiseks panid ersad pihlakaoksad mõlemale poole ust ja tegid okstele kolm ristimärki – pärast seda ei saanud surnu majja siseneda.

Neiu surma puhul olid ersa matusekombed sarnased pulmakommetega (väike vahe oli vaid toimingute järjekorras). Matuste (nagu ka pulmade) ajal tõi igaüks kaasa pudrupoti, karaski ja küünla. Pärast palvetamist pandi kõik pudrupotid ahju. Minia või lähem naissugulane itkes vaikselt; riputati üles (nagu pulmapäeval) kõik surnu (mõrsja) riided. Surnu majast väljaviimisel kandsid teda tüdrukud lõuendi peal. Surnu riided, mis viidi kirstus surnuaiale, riputati matuste järel ristile.

Usuti, et surnu jätkab teises ilmas samasugust elu nagu maa peal, seepärast pandi talle kaasa nõelu, ehteid, juukseid ja küüsi (kahte viimast oli vaja siledale taevavõlvile ronimiseks või redeli ehitamiseks, et hing saaks taevasse minna). Raha pandi kaasa, et teises ilmas “oma hinge välja osta”. Usuti, et kui surnul pole viiske jalas, siis tema omaksed ei võta teda teises ilmas oma seltsi.

Heaks endeks peeti, kui surnu nägu oli rõõmus. Kui ta “nuttis” (kohe pärast surma voolasid pisarad), ei surnud ta oma surma. Poolavatud silmade kartus on seotud hirmuga surma teistkordse tuleku pärast. Matuste ja surnuga oli seotud rida keelde: surnut ei tohtinud taga nutta, kui matused toimusid lihavõttepühadel; surnurongile ei tohtinud aknast järele vaadata; surnurongi ees ei tohtinud üle tee minna.

Enne ja pärast surnu majast väljaviimist sooritati erinevaid kaitsetoiminguid: surnut piirati noaga – tõmmati noaga üle jalgade, rinna ja kaela, et “lõigata” surmal pea maha. Lautsisse torgatud nuga võeti pärast kalmistult tulekut ära. Majaperemees tegi sama noaga risti ukse peale ja viskas noa lakke. Kui nuga kukkus tagasi, siis oli tema perekonnas oodata uut õnnetust. Kaitseks uue surma vastu pandi kirves (mõnikord sötükk) pingi alla või peale, mõnikord ka lautsile. Ukse juurde pandi surnu-

kartuse vastu nuga. Pärast surnukeha väljaviimist pritsiti tuba veega üle, lautsile raputati tuhka, pesti lauda, pinki, aknalauda ja põrandat (suunaga uksest välja). Järgmisel kuuel nädalal ei tohtinud koristamisel luuda kasutada, sest usuti, et majas võivad olla surnud esiisade hinged. Ka lapsi ei tohtinud hällis kiigutada, et surnud esivanematele mitte otsa põrgata.

Surnut oli raske kanda, kui saatan oli surnu enda võimusesse saanud. Kandmise kergendamiseks pandi mõlemale poole kirstu kasehalud ja käidi kolm korda leiva ja ikooniga ümber kirstu. Surnud naise mälestuseks jäeti niitmata väike kanepi-, mehe auks odrapõllu siil. Mehe haual raiuti tema näo kuju männile või tammele, naise haual kasele.

Usuti, et viinasurma surnu võib maast vett imedes pöuda tekitada. Kui selline surnu maeti ühiskalmistule või kirikuõue, kaevati ta samal öösel välja ja visati vette. Läbi laiba löödi haavateivas, takistamaks surnukeha pinnaletõusmist. Joodikute metsas asuvaid haudu kasteti põua ajal ohtralt.

Sünnimärkide (mdM *šatšema vastt*) kõrvaldamiseks vajutati neid kolme erineva surnu käega. Et surnu oleks heasoovlik (mdM *para ar'sel'*) ja kaitseks hädade eest, võeti surnul käest kinni.

Kui matusepäeval oli hea ilm, siis usuti, et surnu oli olnud hea inimene. Kui linnud surnu haualt viljateri ei söönud, ei olnud ta eluajal aus inimene. Matuserongi kohtamine oli heaendeline.

Surnu kodusviibimise ajal oli unenägudel eriline tähendus – usuti, et surnu tahab nendes väljendada oma meeoleolu ja soove. Talvehommikul surnu unes nägemine tähendas saabuvat lume-sadu, suvel vihmasadu.

Kirjandus: Harva, U. 1952. *Die religiösen Vorstellungen der Mordwinen*. Helsinki; UPTMN 7: 1. *Erzjanskije pritšitanija-platši* – 1972. Saransk.

Suvistepühad, nelipühad (mdM *Troit's'ä*, mdE *Trovits'a*).

Troit's'ät peetakse seitse nädalat pärast lihavõttepühi. Kirikukalendis kuuluvad nelipühad kahekümne tähtsaima püha hulka. Mordvalased hakkasid suvistepühi iidsete pühade kõrval tähistama pärast ristiusustamist (umbes 18. sajandist alates). Esmalt palvetati kirikus ja seejärel korraldasid tüdrukud pärnapuu all kasepalvuse (mehed ei tohtinud sellest osa võtta).

Suvistelaupäeval kaunistati aknad kaseokstega (hiljem riputati neid eeskotta, kaitsmaks end kurjade jõudude eest, samuti raviotstarbel). Tüdrukud kandsid kaseokstest ja lilledest tehtud pärgi ja riputasid neid ka maja välisseintele vastavalt majas elavate tüdrukute arvule. Tavapäraselt käisid tüdrukud kaseokstega majast majja, laulsid tavandilaule ja palusid jumalatel häid peigmehi ning ülistasid peo korraldamiseks toitu andnud tüdrukuid.

Õhtul läksid tüdrukud kaunistatud kasekesega jõe äärde. Jökaldale asetatud kasele kummardanud, võtsid neid pärjad peast ja viskasid need vette. Kui pärg jäi veepinnale ujuma, sai tüdruk varsti mehele, kui aga vajus põhja, siis tüdruk suri. Siinsamas pesid neid kombekohaselt jalgu. Pärast seda võtsid nad kaske kaunistanud rätikud ja paelad kase küljest ära, murdsid puu katki ja viskasid selle tulle, millel valmistati tavanditoitu.

Enne rituaalset söömaega lausus tüdrukute vanem (mdE *pr'avt teiter' – pr'a 'pea', pr'avt 'juht, vanem', teiter' 'tüdruk'*) palve, kus paluti tugevat tervist ja häid peigmehi. Kolm korda panne üles tõstes ohverdati valmistatud toitu jumalatele. Pärast söömist suudlesid tüdrukud rituaalset laulu lauldes üksteist läbi suurte kasevihtade. Pidulõppes suvistetele pühendatud lauluga.

Suvistepühadel toimusid *naistepalvus Baban' ozks ja *külalpalvus Velen' ozks ohverdamise ja tavandisöömaajaga. Tavaliselt tapeti jões pestud lammas, kelle sarvede külge olid seotud kaseoksad. Samaara kubermangus asendas ohverdamist meemõdu (*pure*) pidu. Ohverdamise kohale istutati mõnikord pihlakas.

Suvistelaupäeval mälestati surnuid. *Kalmistupäevast (mdM *kalmalangon' ši*) sai üks peamisi mälestamispuhi.

Suvistepühadel oli töötamine keelatud. Sel ajal oli kombeks teha vihtu ja istutada rõikaid.

Kirjandus: Jevsevjev, M. E. 1966. *Izbrannõje trudõ, 5. Mordovskaja svadba*. Saransk; Melnikov, P. I. 1981. *Otšerki mordvõ*. Saransk.

Sünd (mdM *šatšema*, mdE *tšatšoma*).

Ersa müütide kohaselt määras lapse saatuse kindlaks *Ange Pat'ai ja päikesejumala Tšipazi (*Peajumal) vanem tütar Niškende-teiter'.

Vastsündinu ja tema ema kaitsmiseks oli palju loitse, lausumisi ja kindlaksmääratud toiminguid. Mõnes raseduse, lapse sünni ja esimeste elupäevadega seotud rituaalis on säilinud mütoloogilisi motiive. Rahvalauludes (näit *T'ušt'a-lauludes) on siiamaani säilinud arhailisi vaateid lapse imelisest tekkimisest. Eostumist ei peetud vaid suguakti tulemuseks. Ersa ja mokša uskumuste kohaselt oli selleks vaja veel heade, aga mõnikord ka kurjade jõudude sekkumist. Näiteks anuvad vanemad mokša laulus "Vašal'g'a" endale ühtainukest tütar (hiljem saab temast peajumal Škabavazi minia ja äikesejumal Pur'ginepazi naine).

Rasestumiseks sooritati erinevaid kombetalitusi. Näiteks valmistas posija tainast nuku ja läks noorikuga südaööl jõekaldale. Noorik võttis ära vöö ja risti, päästis valla juuksed ning langes kummuli. Posija pomises palve, puhus ja lausus: "No see on sulle, aga meile anna enda oma (mdM *Na, vaga, t'an' teit', a t'ejenk maksk tontsennet*)."

Mokša ja ersa sünnitamiselsete uskumuste ja ennete aluseks on põhimõte – sarnane kutsub esile sarnase. Rase naine pidi järgima mitmeid keelde: ta ei tohtinud vaadata tulekahju poole, muidu põletab lapse näo ära; ei tohtinud vaadata surnut ega vigaseid, et laps ei sureks või ei sünniks vigasena; ei tohtinud käia kalmistul; lütia siga, muidu laps sünnib harjastega; ei tohtinud astuda üle kaelkookude, aisade või looga, et laps oleks emaihus õiges asendis; sütia jäneseliha – muidu võib laps sündida jänesemokaga jne.

Raseda solvamist loeti suureks patuks, sest arvati, et rasedat naist (last) kaitseb *majahaldjas Kudava. Taunitavaks loeti ka rasedale naisele soovitud toidu andmisest keeldumist, kuna see võivat mõjutada lapse arengut ja hiljem võib laps terve elu sellest toidust puudust tunda. Sageli seostus see ühtlasi ebauskliku hirmuga raseda kui kardetava inimese ees.

Sarnasuse põhimõttest lähtudes püüti ka ennustada tulevase lapse sugu: kui raseda naise kõht oli ümmargune, sündis tütar, kui terav, siis poiss; kui naine leidis nõöbi, siis sündis tütar; kui

pere noorima poja juuksed lõppesid kaela peal väikse salguga, sündis tütar. Mokšad usuvad, et kui rase naine pöörab käsi näidates peopesad ülespoole, siis sünnib tüdruk, kui allapoole, siis poiss. Ersa pulmade teisel päeval ennustati leivatükiga – kui visatud leivatükk kukkus maha, kooruke ülespidi, sündis poiss, kui pehme osa ülespidi, siis tüdruk.

Ersad-mokšad, nagu teisedki rahvad, uskusid sõlmede maagilisse jõusse ja nende erilisse rolli kõige otsustavamatel hetkedel. Sünnituse kergendamiseks seoti lahti kõik sõlmed nii naise riietel kui terves majas. Naine pidi sünnituse ajal lahti tegema ka kõik haagid ja vööd. Esmasünnituse või raske sünnituse korral päästeti valla naise juuksed, käidi laulatusküünlaga ümber sünnitaja, paugutati püssi, avati kirikuvärvad ja löödi kella. Ersad palvetasid sünnitajate abistaja ning ema ja lapse tervise kaitsja *Ange Pat'ai poole.

Sünnituse aega ja sünnitust püüti varjata. Ersad ei ütelnud sünnituse aega isegi sünnitaja emale, et tagada õnnelik sünnitus. Arvati ka, et sünnitaja ja laps on sünnitamise ajal täiesti kaitsetud. Tavaliselt sünnitati saunas, laudas või toas ahju taga. Sünnituse ajal suleti kõik siibrid ja aknad, et nõid sisse ei pääseks. Kaetuse vältimiseks pandi sünnitaja kõrvale leib. Pärast sünnitust oli noorele isale kombeks anda juua puju leotist soola ja pipraga, öeldes: “Nagu oli naisel raske, nii ka sina kannata (mdM *Koda ul's' r'vätsti staka, t'afra i tonga mutšendak*)!”

Ämmaemand (mdM *id'en' baba*) abistas sünnitajat ja kaitsetes last kurjade jõudude eest. Õnneliku elu tagamiseks mähiti vastsündinud tüdruk mehesärgi sisse (armumaagia). Lapse pesemisel pani ämmamoor vette hõbemünste, soovides nõnda lapsele rikast elu; soola ja tammelehti, et laps oleks tugev, terve ja elaks kaua. Tüdruku pesuvette pandi kaselehti, et ta oleks ilus. Samal eesmärgil kaeti laps rohelise või sinise riidega ja öeldi: “Nagu rohi kasvab maas, nagu roheline on ilus, nõnda ka sina kasva ja tõuse! Nagu taevast on puhas ja hele, nõnda ka sinu elu tuleb puhas ja hele!”

Kui platsenta (mdM *iden' tod*) ei tulnud ära, anti naisele juua kaljapära. Levinud oli komme mätta pärast lapse pesemist platsenta (päramised) ja nabanöör keldrisse, et lasteta naised ei saaks neid varastada ja sünnitajale kahju teha. Poja sünni tagamiseks maeti päramised maja esinurga alla, tütre sünni

tagamiseks aga võõrale põllule. Kui naine ei tahtnud sünnitada kolme, nelja, viie jne aasta jooksul, maeti päramised vastavalt kolmandal, neljandal, viiendal jne päeval. Kui rohkem lapsi ei soovitud, pandi päramised kantud viisu sisse ja uputati haava-teiba abil sohu. Usuti, et kui süüa taime mdM *käd'* viiest juureharust üks, ei sünnita naine terve aasta jooksul, kui süüa kaks juurt, siis kahe aasta jooksul jne.

Lapse nabanöör põimiti ema juustesse, et laps oleks emasse kiindunud ja kannaks tema eest hoolt. Kui taheti, et tüdrukust saaks hea õmbleja, kinnitati platsentatükike voki või telgede külge. Kui hoida lapse esimene piimahammast täisealiseks saamiseni alles, ei hülga ta kunagi oma vanemaid.

Enneaegselt sündinud laps pisteti leivalabidaga kolm korda sooja ahju. "Sünnitaja" pidi sel ajal küsima, mida küpsetatakse – abistaja vastas, et küpsetan elamiseks-olemiseks. Samal eesmärgil võidi imiteerida ka uuesti sünnitamist. Naine heitis sünnitamispäika pikali. Laps pandi talle põue – ja seejärel siktas ämmaemand lapse välja.

Sünnitanud naist pesti vähemalt kolmes saunas, kuna naine ja ta laps on pärast sünnitust kurjade jõudude võimuses. Kuid 40 päeva jooksul oli noor ema ikkagi roojane – ta ei tohtinud käia kirikus, kalmistul, surnu majas jne.

Lapse sünni järel riputati maja katuseharjale viisupaelad – kui need mädanesid kiiresti või katkesid, siis laps sureb. Enne lapse isa ja külaliste sauna laskmist esitles ämmaemand last kerise juures sugukonna kaitsjale *taluema Jurhtavale.

Juba esimesel päeval pärast lapse sünni korraldati leivapalvus (mdM *kši ozondoma*), kuhu kutsuti kõik lähisugulased. Palve luges ämmaemand, paludes jumalate käest õnne ja tervist. Kohe pärast sünnitust ei lubatud sünnitaja juurde kedagi, kuni ta polnud keetnud paksu putru ja küpsetanud pannkooke. Lapse sünni järel puistati aknalauale tuhka ja tehti akendele ristimärk. Kasevihaga tehti vastsündinu ümber ring ja paluti püha puud (kõige sagedamini valget kaske) kaitsta last kurja silma eest (nõnda valvati teda 60 päeva).

Sünnimise ajal püüti ennustada lapse välimuse järgi tema saatust. Õnnelikuks peeti lapsi, kes sünnivad pikkade juuste ja suure peaga, sünnimärkidega (mdM *t'äšt'ä marhta – t'äšt'ä* 'täht, märk'), "õnnesärgis" (mdM *panarsa* 'särgis', mis kuivatati ära ja

võeti pärast kaasa eriti tähtsatel puhkudel) või jalad ees (mdM *pilge langsa*). Õnnelikud on ka isa nägu tütar ja ema nägu poeg.

Lapse loomust ennustati juuste värvi järgi: punapäiseid peeti elavateks, aga mustapäiseid heleda juuksesalguga tulevasteks nõidadeks. Nõid kasvab ka lapsest, kel oli sündides hammas või hambad suus. Lapse elujõulisusele viitasid väljaulatuvad kannad ja suured kõrvad. Kui jalgadest ülestõstetud laps pead tõstis, oli ta samuti elujõuline. Eluvõimetuteks loeti kaheksandal kuul sündinud lapsi, kui nad ei hakanud kohe pärast sündimist karjuma; kel silmanurgad olid tühjad; lõge ei kasvanud kaua kinni; kaenla all oli suur lohk jne.

Kolm päeva pärast lapse sündimist sooritasid ersad lapse hälli panemise tavandi. Hälli riputati lakke keset tuba ja kaeti tavaliselt mõrsja *kibitka* katteriidega. Hällile tehti noa või kiiniga kolm ristimärki. Sel päeval küpsetati pirukaid ning pandi pirukas ja käärid padja alla. Hälli pandi ka meeste riideid, et järgmisena sünniks poeg. Vanaema kiigutas hälli ja lausus: “Jalgade poole kiigutan – olgu jalad tugevad, pea poole kiigutan – targaks saad (mDE *Pil’ge pelev l’ukšt’at’an – pil’ge vijej stuvtan, pir’a peli l’ukšt’at’an – pr’a mel’am suvavtan*)!” Hälli poole seljaga seistes kiigutas ta kätkit ja soovis, et laps magaks rohkem ega nutaks.

Laps oli esimesel eluaastal kaitsetu – teda kaitsti eriti nõidade eest, kes võisid lapse ära vahetada. Sünnitamispäiga kohal kaabiti mõnikord lapse kaitsmiseks noaga vana münti. Kui laps nuttis sageli, viidi ta pärast päikeseloojangut või -tõusu värava juurde ning väravatappidele kummardades paluti lapsele anda päeva- ja ööund. Nutu vastu pesti last viljapeksuplatsil hommi-kuse kastega. Lapse nahahaigustest vabastamiseks valati tema vannivesi puhtasse kohta.

Haiguste vältimiseks viidi laps esimese kevadise äikesevihma kätte ning teda ujutati varakevadel vaikse nädala kolmapäeval lumesulamisesvees. Perest, kus lapsed surid, ei tohtinud hälli laenata. Tühja hälli oli keelatud kiigutada, muidu ei sünni enam lapsi või on lapsel rahutu uni. Last ei tohtinud peegli ette viia, et ta ei ehmuks.

Kasvu ja eluvõimelisuse tagamiseks ei lõigatud lapsel kuni aastaseks saamiseni juukseid. Lapse toitmise ajal ei tohtinud ema teistega sõneleda – see mõjus lapsele halvasti. Kaetuse vastu pandi lapsele põue vesiroos ja nõges. Haigetele lastele riputati

kaela lukk, et haigus ei läheks teistele lastele edasi. Ravimiseks ulatati lapsi läbi lõhenenud puu või kahe lähestikku kasvava puu (tammed ja kased poisi jaoks, haavad tüdruku jaoks).

Laps, kes ei hakanud õigeaegselt kõndima, pandi lävepaku juurde puuküna alla pikali. Posijanaine “raius” küna peal tema haigust kirvega ja lausus: “Haigust raiun, halba inimest raiun, (öeldakse lapse nimi) kõndida lasen, jalgadele jõudu annan (mdM *S’är’äd’emat’ kersa, af t’s’ebär’ lomant’ kersa, jakama noldasa (azsõ lemonts), pil’knendi vii maksan!*)”

Peredes, kus lapsed tihti surid, “müüdi” laps läbi akna kerjusele või esimesele vastutulijale. Laps ulatati koos leivaviiluga läbi akna – seejärel läks ema välja värava juurde ja ostis oma lapse tagasi. Uskumuse kohaselt eksitas see kurje jõude ja nad ei saanud enam lapsele kahju teha.

Mõnikord mähkis ämmaemand lapse sauna suitsulõõri kinnitoppimiseks kasutatava tahmase kaltsu sisse ja ulatas ta läbi akna teisele naisele – seda nimetati “laste varastamiseks” *vee-emalt Ved’avalt. Kui laps ei hakanud rääkima, viidi ta esimese lihavõttepüha hommikupalvusel kirikukella esimese löögi ajal kella alla.

Lapse tervendamiseks käis ema keskööl koos posijanaisega saunas seljankat keetmas. Seejärel tulid nad saunast välja, aga ukse jätsid lahti. Ema võttis riided seljast, laskus neljakäpakile ja ronis tagurpidi sauna, astudes üle panni. Saunas hakkas ta koera moodi suppi lakkuma. Samal ajal kutsus posija vaime sööma ja palus neilt abi.

Ema ei tohtinud oma last needa – laps võis surra, kogeleva hakata või langeda kurjade jõudude ohvriks. Lapsi hirmutati mitmesuguste olenditega: ersade lastehirmutis Ruts’k-Pets’k käib öösel lapsi hirmutamaks, mokšad hirmutasid tavaliselt lapsi Bobo, hundi või karuga.

Kirjandus: Beljajeva, N. F. 1982. *Rodilnõe obrjadõ mordvõ-mokši Atjurevskogo rajona Mordovskoi ASSR (konets XIX – natšalo XX vv.)*. *Etnokulturnõe protsessõ v Mordovii*. Saransk, lk. 51–63; Kuzebai Gerd 1993. *Etnographica*. Helsinki; Devjatkina, T. P. (koost.) 1994. *Narodnõje primetõ mordvõ (mokši i erzi)*. Saransk.

Mordva mütoloogia

Tatjana Devjatkina

<http://www.folklore.ee/ri/pubte/ee/sator/sator8/>

ISBN 978-9949-490-16-5

Tartu 2012

Trükkis ilmunud: Tatjana Devjatkina. Mordva mütoloogia.
SATOR 8. Tartu 2008

Tõlge: Irina Orehhova, Nikolay Kuznetsov

Toimetanud: Mare Kõiva, Kadi Sarv

Küljendus: Liisa Vesik

Kujundus: Andres Kuperjanov

Kaanepilt: Juri Dõrin "Uneskõndija"

HTML: Diana Kahre

Originaal:

Tatjana Devjatkina *Mifologia Mordvõ*

Saransk: Krasnõi Oktjabr 1998

Sarjas Sator 2008. a ilmunud eestikeelset trükist toetas Eesti Hõimurahvaste Programm, Tartu Ülikooli Paul Ariste soomeugri põlisrahvaste keskus, EKM FO, SF 0030181s08

E-raamatu valmimist toetas: EKRM04-29 Eesti keele, kultuuri ja folkloori kasutusala laiendamine ja folkloori tutvustamine elektroonilistel infokandjatel.

© 2012 EKM FO rahvausundi ja meedia töörühm, EKM Teaduskirjastus